

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ЗАТВЕРДЖУЮ
Декан факультету історії та
міжнародних відносин
Ольга МАКЛЮК
« 30 » *серпня* 2024

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
**СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДА В УКРАЇНІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ
ВІЙНАМИ (1918–1939)**

підготовки бакалавра
денної форм здобуття освіти

освітньо-професійна програма Історія
спеціальності 032 Історія та археологія
галузі знань 03 Гуманітарні науки

ВИКЛАДАЧІ: Фролов Микола Олександрович, доктор історичних наук, професор,
професор кафедри новітньої історії України, Лях Сергій Романович, доктор історичних
наук, професор, професор кафедри давньої і нової історії України та методики навчання
історії.

Обговорено та ухвалено
на засіданні кафедри давньої і нової історії
України та методики навчання історії

Протокол № 1 від «29» серпня 2024 р.
Завідувач кафедри давньої і нової історії
України та методики навчання історії

Галина ТУРЧЕНКО

Погоджено
Гарант освітньо-професійної
програми

Сергій БІЛІВНЕНКО

Зв'язок з викладачем:

E-mail: *s_lyakh@ukr.net*

СЕЗН ЗНУ повідомлення: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=10668>

Інші засоби зв'язку: *Viber, Telegram, Zoom 7371515666* Пароль 555

Кафедра: *давньої і нової історії України та методики навчання історії, 5 навч. корпус, к.319.*

1. Опис навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Суспільство і Влада в Україні між двома світовими війнами (1918–1939)» є: озброїти студентів інструментарієм (термінологія, методи аналізу інформації, бібліографічна обізнаність) для професійної презентації і інтерпретації історичних подій і процесів в Україні від появи «українського питання» на Паризькій мирній конференції до пакту Молотова-Ріббентропа. Навчити студентів вести аргументовану наукову дискусію з актуальних питань новітньої історії України.

Основними **завданнями** викладання дисципліни «Суспільство і влада в Україні між двома світовими війнами (1918–1939)» є:

- пояснити загальну структуру джерельної бази дослідження новітньої історії України;
- охарактеризувати основні історичні школи і напрями, які конкурують у дискурсах новітньої історії України;
- продемонструвати кращі зразки історичного дослідження і виховати критичне ставлення до прочитаної літератури;
- розглянути діалектику боротьби України за свою історичну суб'єктність після розпаду європейських імперій;
- проаналізувати соціальні деформації, які сталися під тиском компартійного режиму: нищення приватного підприємництва, штучне розпалювання соціальної ворожнечі, демографічні втрати, провінціалізація української культури, русифікація;
- сформувані у студентів навички користування необхідною спеціальною літературою і джерелами з новітнього періоду української історії, на основі цього викладати історію України в загальноосвітній середній школі, готувати необхідний довідковий матеріал і давати консультації учнівській молоді, засобам масової інформації.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Суспільство і Влада в Україні між двома світовими війнами (1918–1939)» студент повинен набути таких результатів навчання та компетентностей:

Паспорт навчальної дисципліни

Нормативні показники	денна форма здобуття освіти	заочна форма здобуття освіти
Статус дисципліни	Обов'язкова	
Семестр	4 -й	
Кількість кредитів ECTS	4	
Кількість годин	120	
Лекційні заняття	26 год.	
Семінарські / Практичні / Лабораторні заняття	26 год.	

Самостійна робота	68 год.	
Консультації	особисті – понеділок, середа, з 11:00 до 13:00, 5-й корпус, ауд. 319; дистанційні – ZOOM, за попередньою домовленістю	
Вид підсумкового семестрового контролю:	залік	
Посилання на електронний курс у СЕЗН ЗНУ (платформа Moodle)	https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=16627	

2. Методи досягнення запланованих освітньою програмою компетентностей і результатів навчання

Компетентності/результати навчання	Методи навчання	Форми і методи оцінювання
СК 3. Усвідомлення соціальних функцій історика, розуміння можливості використання історії для досягнення політичних цілей, в тому числі наслідків зловживання історією.	Проблемна лекція. Бесіда. Фокус-група. Консультація.	Самостійне опрацювання монографічної літератури з подальшою співбесідою. Захист презентацій
СК 4. Здатність використовувати у професійній діяльності наукові праці та інформаційно-довідкові видання (бібліографічні довідники, путівники до архівних фондів, архівні описи тощо), сучасні інформаційно-пошукові системи.	Самостійне опрацювання монографічної літератури і наукової періодики. Семінарські заняття. Індивідуальні творчі завдання.	Самостійне опрацювання монографічної літератури з подальшою співбесідою. Написання есе
СК 16. Здатність застосовувати навички критичного мислення у професійній діяльності.	Теоретичний огляд на лекції. Самостійне опрацювання монографічної літератури і наукової періодики. Семінарські заняття. Консультація.	Написання есе
ПРН 1. Знати найважливіші факти історичного минулого українського народу і історії людства загалом, а також мати більш глибокі знання про певний історичний період або проблему.	Самостійне опрацювання монографічної літератури і наукової періодики. Семінарські заняття. Тестування. Модульні контрольні роботи.	Тестування Підсумковий контроль
ПРН 2. Розуміти контекст і причини відповідних історичних подій та	Самостійне опрацювання монографічної літератури з подальшою співбесідою.	Усна презентація

використовувати ці знання у професійній діяльності.	Семінарські заняття. Захист презентацій.	
ПРН 3. Знати основні підходи до вивчення вітчизняної та світової історії, принципи і методи історичного пізнання, основні типи і види історичних джерел.	Семінарські заняття. Навчальний круглий стіл.	монографічної літератури з подальшою співбесідою.
ПРН 4. Володіти понятійно-категоріальним апаратом історичної науки, професійно оперувати науковими термінами, прийнятими у фаховому середовищі.	Оглядова лекція	Тестування Індивідуальне творче завдання. Підсумковий контроль
ПРН 6. Виявляти взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії.	Семінарські заняття. Гугл-опитування.	Захист презентацій. Підсумковий контроль

3. Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. СУСПІЛЬСТВО І ВЛАДА: ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА

Тема 1. Вступ

Визначення понять «суспільство», «влада», «державна», «державність», «право», «суверенітет», «суб'єктність», «самовизначення», «самоідентифікація», «права людини».

Українське суспільство: історичні типи, параметри, характеристики.

Змістовий модуль 2. НА РУЇНАХ ІМПЕРІЙ

Тема 2. Україна у пошуках історичної суб'єктності. Народження української політичної нації

Загострення національного питання в Європі у контексті світової війни. Мілітаризація українця (1914–1920). Розпад європейських імперій як історичний шанс для українців. Апеляція Співки Визволення України і Товариства українських поступовців до президента В.Вільсона з вимогою проведення плебісциту щодо самовизначення Східної Галичини. Лінія Керзона.

1917-й рік: історичне банкрутство російського лібералізму. Вибух «червоної смуги». Встановлення більшовицької диктатури.

Українська Народна Республіка – виклик історії. Українізація армії. Вибори до Українських Установчих зборів. Проголошення незалежної української держави. Перші кроки на міжнародній арені (Брестський мир, спроба представництва на Паризькій мирній конференції, Варшавська угода). Курс Антанти на відновлення єдиної і неділимої Росії.

Початок формування українсько-російського кордону: перемовини з Тимчасовим урядом у липні-серпні 1917 р.; проголошення кордонів у III Універсалі УНР.

Офіційне впровадження української школи, заснування ВУАН. Перші українські географічні карти.

Ідейна спадщина Української революції. Акт злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р.

Тема 3. Більшовицький варіант російської державності

Більшовицька концепція держави. Більшовицька демагогія щодо права націй на самовизначення.

Компрометована революція. Встановлення однопартійної політичної системи. Виродження революційного екстремізму в диктатуру партії. Диктатура партії під прикриттям диктатури пролетаріату. Вождизм. Обюрокращення РКП(б). Партія-держава. Партійна маса і партійний апарат. Партійно-апаратна олігархія під прикриттям «демократичного централізму». Закритість від суспільства: «Совершенно секретно».

Боротьба за владу всередині партії. Встановлення особистої влади Сталіна.

Волюнтаристський стиль вирішення державних проблем. Схильність до управлінських імпровізацій: «кампанії», «фронти», «штурми», «переломи», «стрибки». Скасування приватної власності і громадянських свобод. Одержавлення економіки. Нищення парламентаризму, правових відносин, журналістики, церкви. Розростання каральних органів: ВЧК–ОГПУ–НКВД–КГБ.

Змістовий модуль 3. УПОКОРЕННЯ УКРАЇНИ

Тема 4. Більшовицька окупація України

Війна за Україну. Російська інтервенція в Україні: червона і білогвардійська. Червоний терор. Білий терор.

Проголошення більшовицької УНР в Харкові у грудні 1917 р. Проголошення УСРР у березні 1919 р. Договір про кордон УСРР з РФСРР 10 березня 1919 р.; «Союзний робітничо-селянський договір між РСФРР та УСРР» 28 грудня 1920 р.

Задіяння надзвичайних форм влади: ревкоми, ревтрибунали, комбіді, комісари. «Викачка хліба і зброї».

Капітуляція українського націонал-комунізму перед російськими більшовиками. Автономізація УСРР під прикриттям незалежності.

Утримання України у стані колонії Росії: хліб, вугілля, новобранці. Продзагони. Продрозверстка.

Тема 5. Українська Соціалістична Радянська Республіка – історична форма повернення України під владу Росії

Технологія підкорення України Москві. Нищення української державності. Відновлення «єдиної і неділимої» у формі СРСР.

Зачистка політичного поля. Ліквідація небільшовицьких партій. Поглинання лівих українських революційних партій. Розгром залишків небільшовицьких партій. Одержавлення профспілок.

Державний статус УСРР у складі СРСР: повна уніфікація законодавства; безправність у питаннях фінансів, збройних сил, міжнародної діяльності; декларативне проголошення самовизначення «республік» аж до відокремлення при практичній неможливості виходу із СРСР.

Утримування України в становищі сировинного придатка Росії. Нееквівалентний товарний обмін. «Планова економіка» як механізм економічного виснаження України. «Ножиці цін» як механізм експлуатації села.

Російська імміграція в Україну.

Тема 6. Українська Соціалістична Радянська Республіка як вимушена поступка українському суспільству

Привид Української революції. Залишки махновського руху. Неможливість негайного викорінення впливу українських лівих партій. Необхідність створення привабливого іміджу в очах зарубіжних революційних сил.

Українці у владі. Українці під владою.

Збереження зовнішніх атрибутів національної державності.

Збереження принципу шкільного навчання рідною мовою. Дозований дозвіл української літератури, театру, етнографії. Українські національні символи на службі у компартійного режиму: канонізація Б.Хмельницького, Г.Сковороди, Т.Шевченка, І.Франка, М.Драгоманова.

Проголошення коренізації/українізації партійно-державного апарату.

Неможливість депортації українського народу в розпал сталінського терору.

Змістовий модуль 4. МЕХАНІЗМ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Тема 7. «Советизація» України

Впровадження компартійної моделі керування Україною. Формування корпусу промосковських управлінських кадрів в Україні. КП(б)У як філіал РКП(б). Неукраїнський склад партійного керівництва в УСРР.

Поширення законодавства РСФРР на територію України. «Націоналізація» промислових підприємств і землі. Утиски приватного підприємництва.

Насаджування більшовицької ідеології через структури агітації і пропаганди, школу, пресу. Комсомол і піонерія. Компартійна квазімарксистська фразеологія і риторика.

Нищення революційних здобутків української нації: партійного розмаїття, свободи слова, вільної української преси, «просвіт», наукових товариств. Шельмування і нищення давніх народних традицій.

Монументальна пропаганда. Перейменування населених пунктів, вулиць, об'єктів. Пам'ятники, вівіски, транспаранти, плакати.

Вкорінення великодержавницької ідеології. Формування ідеологеми «старшого брата». Насадження комплексу вини і меншовартості, публічне приниження: «петлюрівці», «махновці», «буржуазні націоналісти», «куркулі» і

«підкуркульники», «несвідоме селянство», «дрібнобуржуазні пережитки», «релігійні забобони». Русифікація під виглядом інтернаціоналізму. Нищення старих кадрів української інтелігенції під виглядом «боротьби з українським буржуазним націоналізмом».

Нищення вільної преси. Деформація мови. «Радянський новояз». Перетворення журналістики на політичну лайку. Чистка словників української мови.

Тема 8. Парти́йне керівництво УСРР: політична верхівка

Більшовицькі вожді УСРР. Вождистська ментальність. Повноваження і завдання вищого партійного керівництва.

Механізм формування корпусу найвищого керівництва в «республіці». Залежність українських «вождів» від московського партійного Центру. Парадокс українського політичного «самостійництва». Ротації керівного складу УСРР. Апаратні ігри та інтриги. Позастатутні відносини. Клієнтизм.

Джерела засобів до існування. «Партійні гроші», партійний бюджет. ЦК як банк. Привілеї партійної номенклатури.

Тема 9. Парти́йне керівництво УСРР: периферійні функціонери

Провінційне компартійне керівництво: соціальні джерела, національний і гендерний склад. Професійний, освітній, інтелектуальний рівень.

Номенклатура. Облік. Партійні чистки як механізм всевладдя апарату. Ротація («переброски»). Ієрархія. Кар'єрна драбина.

Ділові якості. Плебеїзація партійного активу протягом 1923–1927 рр. Політичне боягузтво. Корпоративний інстинкт політичного самозбереження.

Ментальність. Імітаційний характер ідеологічних практик партійно-державної номенклатури 20–30-х років. «Ритуальна прагматика» компартійного політикуму. Мистецтво ідеологічної еквілібристики.

Проблема «буржуазного обростання». Корупція. Бюрократизм.

Тема 10. Комуністичне божевілля. Терор. Геноцид

Суть і властивості сталінізму.

Розселянювання України. Геноцид.

Політичний терор.

Репресії щодо партійного активу УСРР.

Змістовий модуль 5. ДЕФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ПІД КОМУНІСТИЧНИМ ПРАВЛІННЯМ

Тема 11. Трансформація українського суспільства. Опір комуністичному засиллю

Деформована модернізація. Диспропорції в економіці. «Планова економіка» як регульований хаос. Економіка тотального дефіциту. Карткова система розподілу продовольства.

Уроки комунізму: табори, демографічні втрати, «розстріляне відродження».

Українське змінювання. Масовий опір колективізації. Фольклор як зброя.
 Насичення міст і промисловості українцями.
 Стратегії виживання. Оволодіння «радянською» політичною риторикою.
 Антикомунізм. Дисидентство.

4. Структура навчальної дисципліни

Вид заняття / роботи	Назва теми	Кількість годин		Згідно з розкладом
		о/д.ф.	з.ф.	
1	2	3	4	5
Лекція 1	Тема. Назва	щотижня/ 1 раз на 2 тижні /тиждень 1
Семінарське заняття 1	Тема. Назва Перелік питань/завдань			щотижня/ 1 раз на 2 тижні /тиждень 1
Самостійна робота	Тема. Назва Питання для розгляду Завдання для виконання (зміст)			

5. Види і зміст контрольних заходів

№ змістового модуля	Вид поточного контрольного заходу	Зміст поточного контрольного заходу	Критерії оцінювання	Усього балів
1	Теоретичне завдання: самостійне опрацювання монографічної літератури		https://moodle.znu.edu.ua/mod/quiz/view.php?id=16627	5
	Семінарське заняття 1	Поява України на геополітичній карті світу		3
Усього за ЗМ 1 контр. заходів	2			8
2	Теоретичне завдання: самостійне опрацювання монографічної літератури		https://moodle.znu.edu.ua/mod/quiz/view.php?id=16627	5
	Семінарське заняття 2	Ідейна спадщина Української революції. Утвердження історичної суб'єктності України		3
Усього за ЗМ 2 контр. заходів	2			8

3	Теоретичне завдання – тестування за змістом лекцій	Лекції 1–8	https://moodle.znu.edu.ua/mod/quiz/view.php?id=16627	3
	Семінарське заняття 3	Українська політична еміграція.		3
Усього за ЗМ 3 контр. заходів	2			6
4	Теоретичне завдання – тестування за змістом лекцій	Лекції 9–11	https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	3
	Практичне завдання: написання індивідуальної роботи	Див. тематику індивідуальних робіт	https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	10
Усього за ЗМ 4 контр. заходів	2			13
5	Теоретичне завдання: самостійне опрацювання монографічної літератури		https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	5
	Семінарське заняття 4	Формування державних кордонів України.		3
	Семінарське заняття 5	Українська Соціалістична Радянська Республіка як вимушена поступка українському суспільству.		3
Усього за ЗМ 5 контр. заходів	3			11
6	Теоретичне завдання – тестування за змістом лекцій	Лекції 12–13	https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	3
	Семінарське заняття 6	«Советизація» України: законодавство, державний апарат, «командні висоти в економіці», ідеологія.	https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	3
	Семінарське заняття 7	Партійне керівництво УСРР: периферійні функціонери.		3
	Практичне завдання – робота в творчих групах: захист індивідуальної роботи у формі круглого столу	Див. Сценарій круглого столу	https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	5

Усього за ЗМ 6 контр. заходів	4			14
Усього за змістові модулі контр. заходів	13			60

Підсумковий семестровий контроль

Форма	Види підсумкових контрольних заходів	Зміст підсумкового контрольного заходу	Критерії оцінювання	Усього балів
1	2	3	4	5
Залік	Теоретичне завдання: виконання тесту на платформі Moodle.	Хронологія і термінологія	Див. Програму підготовки до екзамену https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	10
	Теоретичне завдання: виконання тесту на платформі Moodle.	Аналітика	Див. Програму підготовки до екзамену https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	10
	Практичне завдання: виконання тесту на платформі Moodle.	Інтерпретація джерел	Див. Програму підготовки до екзамену https://moodle.znu.edu.ua/mod/assign/view.php?id=16627	20
Усього за підсумковий семестровий контроль				40

6. Основні навчальні ресурси

Рекомендована література

Основна

1. Влада і суспільство в Україні. Історичний контекст / Відп. ред. А. Смолій. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2013. 506 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6755-8/978-966-02-6755-8.pdf>
2. Взаємовідносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні (1917–1938 рр.). Т.1,2. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013.
3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2022.
4. Фролов М.О. Політична система та номенклатурна еліта радянської України 1920-х – 1930-х рр.; особливості та механізми формування і функціонування. Запоріжжя: КПУ, 2011. 828 с.

5. Фролов М.О. Компарти́но-радянська еліта в УСРР (1917–1922 рр.): становлення і функціонування. Запоріжжя: Прем'єр, 2003. 447 с.

Додаткова

1. Буренков В.М. Дніпропетровський клан серед політичних еліт УРСР та СРСР (кінець 1920-х – початок 1990-х рр.) Запоріжжя: Гельветика, 2020. 290 с. :
2. Васильєв В. Політичне керівництво УРСР і СРСР: динаміка відносин центр–субцентр влади (1917–1938). Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 376 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7298-9/978-966-02-7298-9.pdf>
3. Дорошко М. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.). Київ: Ніка-Центр, 2008. 365 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0003326>
4. Дорошко М., Лях С. Будні компартійного функціонера пореволюційної доби. *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Ч.1. С.346–422. URL: http://history.org.ua/JournALL/jittia/jittia_2010_1_1/jittia_2010_1_1.pdf
5. Кульчицький С. Успіхи і проблеми дерадянзації України. *Україна на порозі об'єднаної Європи*. Київ: Центр Разумкова, 2018. С.7–44. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018-Ukr_na_porozii...pdf
6. Лях С.Р. Диктатура посередності: Колективний портрет регіонального політичного керівництва пореволюційної доби (1920–1925 рр.). *Політична еліта в історії України: Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. XXIII. Запоріжжя, 2008. С.209–228. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/1925/1795>
7. Терлюк І.Я. «Комуністична революція згори» в Україні: з історії становлення та закріплення в Україні радянської державності і права (1917–1920 рр.). Львів: Каменярь, 2010. 150 с.
8. Україна й українці в постімперську добу (1917–1939) / НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2021. 620 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTE RMS=0&S21STR=0016476
9. Українське століття (1921–2021): витоки, уроки, перспективи державотворення. Київ: Вид-во «КЛІО», 2021. 557 с.
10. Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. Київ: Дух і Літера, 2016. 552 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shporliuk_Roman/Formuvannia_modernykh_natsii_Ukraina_-_Rosii_-_Polscha.pdf
11. Шпорлюк Р. Імперія та нації (з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі) / Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 354 с. URL: <http://litopys.org.ua/sporl/sh.htm>
12. Graziosi, Andrea. Viewing the Twentieth Century through the Prism of Ukraine: Reflections on the Heuristic Potential of Ukrainian History. *Harvard Ukrainian Studies*. 2015–2016. Vol. 34, No. 1/4. Pp. 107–128. URL: <https://www.jstor.org/stable/44364489>
13. Shapoval, Yuri. The Ukrainian Language under Totalitarianism and Total War. *Harvard Ukrainian Studies*. 2017–2018. Vol. 35. No. 1/4. Pp. 187–212. URL: <https://www.jstor.org/stable/44983541>
14. The Emergence of Ukraine: Self-Determination, Occupation, and War in Ukraine, 1917–1922. Edmonton; Toronto: KIUS, 2015. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/32934>

Інформаційні-ресурси

1. Олена Бойко. Межі українського світу. Як починалося формування кордонів нашої держави. *Тиждень*. 2022. 10 листопада. URL: <https://tyzhden.ua/mezhi-ukrainskoho-svitu-iaak-pochynalosia-formuvannia-kordoniv-nashoi-derzhavy/>

2. Станіслав Кульчицький: Спотворений світ комуносоціалізму і його метастази в сучасне суспільство / НАН України. Інститут історії України, Відділ історії України 20–30-х рр. XX ст. 2022. 25 травня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3bknMK8Mbls&t=148s>
3. Лариса Якубова. 100-річчя СРСР. Фальшивий ювілей більшовицького експерименту. *Український Тиждень*. 2022. 29 грудня. URL: <https://tyzhden.ua/100-richchia-srsr-falshyvyj-iuvilej-bilshovytskoho-eksperymentu/>
4. “Нова Рада”: щоденна політична, економічна і літературна газета (1917–1919 рр.). Адреса матеріалу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000963>